

УДК [94 (477.4)+262.1 (477.4)] «18»

ПОЗИЦІЯ ДУХОВЕНСТВА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ТА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЩОДО СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863-1864 рр.

Юлія Ярцун

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 2
e-mail: yulia.yartsun90@gmail.com

Події кінця XVIII-XIX століття, пов'язані з поділами Речі Посполитої та двома польськими національно-визвольними повстаннями, спричинили кардинальні зміни у релігійній ситуації того часу. Листопадове (1830-1831 рр.) та Січневе повстання (1863-1864 рр.) були спробами відновлення незалежності Речі Посполитої та спрямовувалися проти Російської імперії. Участь у повстаннях християнського духовенства була уміло використана Російською православною імперією для зміни розстановки сил у сфері релігії на її користь.

Питання участі та ролі духовенства у польському національно-визвольному повстанні 1863-1864 рр. є достатньо висвітленим в історичній літературі. Різним аспектам даної проблеми приділяли увагу французький історик Д. Бовуа [2], Г. Марахов [16], В. Шандра [30], Т. Кузнець [20], І. Кривошея [15], І. Мозговий [17], О. Буравський [3], Ю. Хитровська [19], А. Філінюк [18] та інші. На жаль, на сьогодні ще немає спеціальної праці, де б висвітлювалася роль і конкретні заходи духовенства в означених подіях конкретно на території Київської губернії. Головним джерелом для розробки даної теми дослідження стали архівні матеріали Державного архіву Київської області та Центрального державного історичного архіву України.

Мета статті полягає у визначенні ролі римо-католицького та православного духовенства Київської губернії у ретрансляції владі та суспільству своєї позиції щодо Січневого національно-визвольного повстання 1863-1864 рр.

Підтримка Листопадового повстання католицьким духовенством не залишилася поза увагою російського уряду: вона переконала його у необхідності придушення національних прагнень поляків. Розпочалися репресії проти Римо-католицької церкви. Для Греко-католицької церкви репресії закінчилися її ліквідацією у 1839 р. та примусовим переходом уніатського духовенства у православ'я.

Після проведеної «реформи» на українських землях залишилося лише дві офіційні хри-

стіянські конфесії, при цьому католицького духовенства було у 20 разів менше ніж православного. У Київській губернії на 1840 р. нараховувалося 3027 православних і 87 католицьких священників. Співвідношення православних монахів до католицьких становило 438 до 59 [3, с. 500].

З цих даних робимо висновок, що релігійні репресії, після поразки Листопадового повстання, відчутно послабили позиції Католицької церкви у регіоні. Хоча, як показав час, вони лише на короткий період загальмували польський національно-визвольний рух, який з новою силою вибухнув у 60-х рр. XIX століття.

Вже у 1839 р. відомі порушення найвищого указу підписаного 11 березня 1832 р. імператором Миколою I в якому йшлося про сувору заборону священникам, як настоятелям так і вікаріям, у своїх повчаннях і промовах у церквах, навіть у загальному контексті, торкатися політичних питань.

Трапляються спроби деякими католицькими ксьондзами Київської губернії (на жаль, прізвищ не вказано) повернути колишніх уніатів у католицизм [8, арк. 3]. Польське дворянство та католицьке духовенство роблять у 1839 р. відкриту заяву про підтримку уніатів, організовують збір пожертвувань [22, арк. 7], але, при цьому, не наважуються на явну протидію урядовій ініціативі по ліквідації Греко-католицької церкви [22, арк. 15-16].

З активізацією патріотичного руху у Царстві Польському на території губернії у 1861 р. спостерігається посилення агітаційної діяльності католицького духовенства, яка проявилася у співі патріотичних гімнів у костелах, носінні трауру, національного одягу та різних умовних символічних знаків [14, с. 27].

Серія панахид, організованих у Києві, Бердичеві [25, арк. 157], Радомислі, Таращі [25, арк. 164] й Умані [25, арк. 361-363], супроводжувалася співом патріотичних пісень і збором пожертв. Г. Марахов нараховує 97 патріотичних маніфестацій у 1861 р. в яких брали участь римо-католицькі священники та ченці

Київщини [16, с. 96].

В Уманському католицькому костелі панахиду відслужив ксьондз К. Закусило, але слідству не вдалося довести його причетність до повстання. 15 червня 1866 р. його було звільнено з-під варти, але залишено під таємним наглядом поліції [15, с. 72].

10 квітня 1861 р. у Лисянському костелі було влаштовано велику панахиду зі збором коштів на пожертвування [9, арк. 4]. Відповіддю влади на організовані панахиди став припис начальника Київської губернії від 31 березня 1861 р. за № 102 «Про рішучу заборону католицькому духовенству допускати здійснення політичних панахид і недопущення проведення демонстрацій та організації грошових зборів» [9, арк. 3].

Крім агітації відвідування панахид римо-католицькі священники заохочували прихожан носити траурний одяг, що було одним із способів виявлення демонстрації проти репресивних дій уряду. Влада одразу ж заборонила носити траурний одяг, розробивши систему штрафів і покарань. Але винахідливі польські дами почали носити квіти, стрічки й інші прикраси, винятково блакитного та лілового кольору. Блакитний і ліловий кольори знаменують те саме, що й траур. Блакитний колір означає надію, а ліловий – кров і помсту [13, арк. 123].

До влади доходили відомості, що римо-католицькі священники не тільки дозволяють собі вміщувати у свої проповіді під час панахид політичні ідеї, а й розмірковують про політику, намагаючись поширити серед слухачів думки, які належать, з погляду влади, неблагоннадійним людям [7, арк. 2]. За проповідь патріотичного характеру в 1862 р. у Брусилівському костелі ксьондза Таша відправляють на перевиховання до Брусилівського капуцинського монастиря [26, арк. 4].

Католицькі священники не відмовляли собі у співпраці з учасниками повстання. На міцний економічний і політичний союз польської шляхти та римо-католицького духовенства звертають увагу автори монографії про Християнську Церкву в Умані [20, с. 36]. Якщо до повстання фінансову підтримку отримувало духовенство від шляхти [20, с. 46], то у період повстання спостерігаємо взаємообмін допомогою. Наведемо декілька прикладів такої взаємодопомоги. У м. Бердичеві Ю. Вонсович у 1862 р., яка проживала у місцевому костелі кармелітів, перевдягаючись у чоловіче вбрання, збирала серед місцевої шляхти кошти для поляків-втікачів, а зібрану касу передавала своє-

му співучаснику ксьондзу Сененку [21, арк. 2, 6].

Настоятель Звенигородського костелу ксьондз Юшкевич у 1863 р. (точної дати невідомо) особисто їздив по всьому приході із запрошенням прихожан на панахиду, яку мав відслужити за вбитими поляками під час варшавського безладу [9, арк. 1-2].

У містечках Ходорів і Сквирі під егідою поміщика Сквирського повіту Осипа Страшинського, який поширював заклики до повстання, у 1863 р. будувалися костели та богодільні [4, арк. 71].

За активну участь у повстанні був засланий до Сибіру священник Бердичівського повіту Ф. Димінський. У 1872 р. він був переведений під нагляд поліції в Архангельську губернію. Настоятель костелу у Радомишльському повіті за надання коней заколотникам був засланий 1865 р. у Казанську губернію [3, с. 57].

В архівах збереглися відомості про те, що не всі римо-католицькі священнослужителі підтримували Січневе повстання. Таким прикладом може бути ксьондз Златопольського римо-католицького костелу Яворський, який став ініціатором припинення співу патріотичного гімну «Боже спаси Вітчизну». Цей випадок стався під час здійснення у червні 1862 р. Яворським літургії у костелі, де неідентифіковані особи почали співати гімн. У цей час, багато хто почав покидати костел, а ксьондз, продовжуючи богослужіння, наказав органісту продовжувати грати, у зв'язку з чим спів гімну припинився [10, арк. 1].

Відомо про конфлікт у 1862 р. між поміщиками Рильським та А. Боярським з ксьондзом Макарівського костелу Нарбутом, останній за урядовим наказом засудив маніфест поляків у Варшаві. Ксьондза звинуватили у малодушності та протидії польським національним інтересам [24, арк. 1].

Не підтримав Січневе повстання і Ватикан. Доки польський рух мав легальний статус і проявлявся у вигляді патріотично-релігійних маніфестацій, Рим був до нього прихильним. Однак політичні протистояння призвели до того, що Папа Римський Пій IX у грудні 1862 р. на консисторії не став на сторону поляків, оскільки це б означало підтримку ним революції [31, с. 238].

Участь і підтримка католицьким духовенством Січневого повстання 1863-1864 рр. стала приводом для широкої соціальної трансформації. Влада намагалася скористатися поразкою для якнайширшого зросійщення краю.

У 1865 р. за наказом імператора Олександр-

ра II проведено реформування ієрархічної структури Католицької церкви (ідентифікувалася царатом як винятково польська). Закрито велику кількість католицьких монастирів, заборонено будь-які контакти з Римом, проведено русифікацію польської школи [1, с. 87].

Внаслідок посилення репресивного тиску на католицизм, 2 жовтня 1866 р. Папа Пій IX засудив жорстоку політику Миколи I відносно Римо-католицької церкви в імперії. Відповіддю став розрив дипломатичних відносин з Ватиканом, скасовано конкордат 1847 р., а також відкликано російських послів [1, с. 87].

У ході Січневого повстання особливе місце у політиці Російської імперії щодо Католицької церкви відводилося православним священикам. Російський уряд, розуміючи, який вплив має духовенство на православне населення, чисельність якого внаслідок ліквідації унії значно збільшилася, намагався усіма способами схилити його на свій бік.

Православні священики мали спостерігати за поведінкою та зв'язками поміщиків, робити все, щоб не допускати поширення обурених закликів [28, арк. 5-6]. У разі виявлення чогось підозрілого в обов'язковому порядку мали повідомити відповідні органи. У 1863 р. приходський священик с. Воронівки Іоан Яновський здійснив викриття складу зброї та підготовку до повстання офіціалістів помістя Браницького [5, арк. 2].

Священик Василь Григорович у доносі на ім'я чиновника з особливих доручень Подгороднікова, який діяв в Уманському повіті, повідомив про підготовку поміщиками Ясинськими (с. Верхнячка) і Красицькими (с. Христинівка) разом із суддею Кохановським зброї й одягу для повстанців. Проведені Подгородніковим у присутності понятих 3 вересня 1863 р. обшуки у маєтках Верхнячка та Христинівка, дані доносу священика не підтвердили [15, с. 68-69].

Липовецький протоієрей А. Мацкевич з особливою старанністю діяв на підпорядковане йому духовенство для виявлення підступних задумів польського населення та викриття винних [6, арк. 52]. За таке корисне сприяння нагороджений у 1863 р. орденом Святого Володимира 4-го ступеня [6, арк. 59].

Ключова роль православного духовенства у Січневому повстанні полягала у здійсненні агітації серед селянства, яке закликали не піддаватися на провокації з боку повстанців і не вірити їх обіцянкам. У неоголошеній боротьбі з католиками уміло використовувався той факт, що більшість представників католиць-

кого духовенства були вихідцями з дрібного польського дворянства [22, арк. 48], яке рахувалося експлуататорським класом.

Над католицьким духовенством, повсякчас, шукали причин для насмішок, яких, до слова, не бракувало: «Духовенство як завжди не хоче ховати покійника, коли немає доказів, як давно він не був на сповіді» [27, арк. 19].

Шляхта, намагаючись продемонструвати своє несприйняття позиції православного духовенства, у стосунку до поляків вдавалася до різних способів, часто доволі дивних. У Бердичівському повіті поміщик с. Піковця А. Зеленка з дружиною Юзефою перевдягнули селянку у чоловічий одяг і відправили на сповідь до православної церкви. Така витівка була протрактована як нанесення образи правилам Православної церкви [23, арк. 1].

Виносилося на загал гріхове, всупереч приписам Святого Письма, життя латинського духовенства: «багате, але розкіш зневажає, веде розпусне життя, у всякого ксьондза є сестриниця (коханка)...» [22, арк. 34].

Пропаганда православного кліру мала досить успішні результати. Селяни сприйняли відозви повстанців на Київщині насторожено, не вірячи їм. Траплялися навіть напади на повстанців, що зачитували селянам «грамоти». В одному із сіл Радомисльського повіту у травні 1863 р. під час вечірньої служби у церкві з'явилася група молодих повстанців, яку селяни одразу затримали [12, арк. 1-7].

У «Щоденнику мого життя» Т. Бобровський згадує про трагічний похід загону А. Юр'євича, який складався з 21 особи віком від 15 до 25 років. 27 квітня 1863 р. у с. Соловіївці Радомисльського повіту вороже налаштовані селяни, підбурювані місцевими попами, убили дванадцятьох учасників походу, а решту тримали у полоні до прибуття російського військового загону [15, с. 50].

Взявши курс на посилення православ'я у регіоні, уряд здійснює рішучі заходи з відкриття нових храмів, підтримки приходських шкіл, благодійництва, покращення матеріального становища духовенства. Ці заходи, здійснювані паралельно зі скороченням католицьких храмів і монастирів, збільшенням контролю за діяльністю ксьондзів, призводять до поглиблення протиріч між православним і католицьким духовенством.

Протистояння між духовенством обох конфесій проявилось, у першу чергу, у боротьбі за умми простого населення. Було застосовано серію заходів з метою ізоляції студентів та учнів від католицького духовенства. Так, 21 червня

1860 р., зі зняттям заборони на викладання польської мови у державних учбових закладах Київської, Волинської та Подільської губерній, категорично заборонено призначати ксьондзів на місця вчителів польської мови у гімназіях і дворянських училищах [29, арк. 1]. Обмежено можливість ксьондзам здавати квартири студентам, адже вони легко підпадали під вплив духовенства, що було не в інтересах влади [22, арк. 15-16].

Мировий посередник Уманського повіту, поміщик с. Заячківки Гуляницький у квітні 1863 р. наказував волосним старшинам не забезпечувати приходські школи для навчання селянських хлопчиків і закликав всіма способами протистояти втручанням у навчальний процес православного духовенства, кажучи, що попи нічому доброму не навчать [11, арк. 2].

Незважаючи на значну підтримку православним духовенством політики уряду російськими чиновниками вказали на недостатню, порівняно з 1830-1831 рр., активність сільських православних священників Південно-Західного краю у справі роз'яснення повстання 1863 р., що, на їхню думку, було просто злочином і гальмувало велике зросійщення регіону [15, с. 69].

Таким чином, аналіз діяльності римо-католицького та православного духовенства на території Київської губернії у період Січневого повстання, дає підстави стверджувати:

1) про тісну, часто конспіративну співпрацю Римо-католицької церкви з поборниками ідеї відновлення Речі Посполитої та діяльну підтримку Православною церквою політики уряду по дискредитації та послабленню позицій латинського духовенства у губернії;

2) Римо-католицька церква у зазначеному регіоні виступала за збереження традицій католицизму та польськості, у той час як Православна церква стала інструментом русифікації;

3) реакція римо-католицьких і православних священнослужителів на повстання була не завжди однозначною, що пояснюється об'єктивними причинами: католицьке духовенство, з одного боку, боялося втратити свій статус і матеріальне забезпечення, а з іншого – бути засудженим співвітчизниками, православне духовенство, отримавши шанс на звільнення від багатотисячного ярма, часто мало у своїх рядах вихідців з католицької шляхти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баковецька О.О. Римо-католицька церква Херсона в XIX столітті / О.О. Баковецька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 81-85.
2. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914) / Д. Бовуа. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
3. Буравський О. Міжконфесійні відносини на Правобережній Україні та Білорусі в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / О. Буравський // Матеріали VIII Волинської Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції / За заг. ред. проф. Г.М. Стародубець. – Житомир: Полісся, 2015. – С. 100-103.
4. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф.2, оп.1, спр.44261, 84 арк.
5. ДАКО, ф.2, оп.1, спр.44166, 33 арк.
6. ДАКО, ф.2, оп.1, спр.4434, 59 арк.
7. ДАКО, ф.2, оп.154, спр.126, 6 арк.
8. ДАКО, ф.2, оп.154, спр.194, 5 арк.
9. ДАКО, ф.2, оп.176, спр.143, 16 арк.
10. ДАКО, ф.2, оп.177, спр.254, 27 арк.
11. ДАКО, ф.2, оп.178, спр.391, 284 арк.
12. ДАКО, ф.2, оп.178, спр.392, 78 арк.
13. ДАКО, ф.2, оп.179, спр.102, 318 арк.
14. Земський Ю.С. Стратегія організації Січневого повстання 1863-1864 рр. в Правобережній Україні та перешкоди в її реалізації / Ю.С. Земський // Історичний архів. – 2011. – Вип. 6. – С. 26-30.
15. Кривошея І. Шляхта Уманщини в Січневому повстанні / І. Кривошея // Польське національне повстання 1863-1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань: ФОРМ Жовтий О.О., 2014. – С. 65-81.
16. Марахов Г.И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине / Г.И. Марахов. – К.: Изд. Киевского университета, 1967. – 257 с.
17. Мозговий І. Січневе повстання в Польщі та Україна / І. Мозговий // Світогляд – Філософія – Релігія. – 2014. – Вип. 7. – С. 105-119.
18. Філінюк А.Г. Політика російського самодержавства щодо греко-католицької церкви в Правобережній Україні на межі XVIII-XIX століть / А.Г. Філінюк // Наук. часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Серія 6: Іст. науки. – К., 2008. – Вип. 6. – С. 405-413.
19. Хитровська Ю.В. Участь правобережного духовенства у польському національно-визвольному повстанні 1830-1831 рр. та антикатолицькі заходи російського уряду початку 30-х років XIX ст. / Ю.В. Хитровська // Друга міжнародна науково-практична конференція «Дні науки-2006». – Дніпропетровськ, 2006. – С. 19-23.
20. Християнська Церква в Умані кінця XVIII – початку XX століття: монографія / Кузнець Т.В., Кривошея І.І., Скус О.В. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2012. – 148 с.
21. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України), ф.274, оп.1, спр.129, 9 арк.
22. ЦДІАК, ф.442, оп.1, спр.2788, 107 арк.
23. ЦДІАК, ф.442, оп.150, спр.915, 19 арк.
24. ЦДІАК, ф.442, оп.811, спр.242, 6 арк.
25. ЦДІАК, ф.442, оп.811, спр.51, ч.2, 336 арк.
26. ЦДІАК, ф.442, оп.812, спр.186, 5 арк.
27. ЦДІАК, ф.442, оп.812, спр.28, 75 арк.
28. ЦДІАК, ф.533, оп.4, спр.84, 26 арк.
29. ЦДІАК, ф.707, оп.261, спр.8, 1 арк.
30. Шандра В.С. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. / В.С. Шандра // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 106-119.
31. Шостак І. Громадянсько-політична позиція волинського та подільського римо-католицького духовенства у польських повстаннях 1830-31 та 1863 років / І. Шостак // Studia Politologica Ucraino-Polona. – 2015. – Т. 5. – С. 233-239.

Ярцун Юлія *Позиція духовенства Римо-католицької та Православної церков Київської губернії щодо Січневого повстання 1863-1864 рр.*

У статті аналізується ставлення Римо-католицької та Православної церков Київської губернії щодо Січневого національ-

но-визвольного повстання 1863-1854 рр. Визначено їх роль у ретрансляції влади та суспільству на місцевому рівні своєї позиції щодо повстань. Охарактеризовано конкретні заходи християнської церкви у різних її проявах в означених подіях.

Ключові слова: Київська губернія, XIX ст., Листопадове повстання, Січневе повстання, Римо-католицька церква, Православна церква

Ярцун Юлія *Позиція духовенства Римско-католицької і Православної церковей Київської губернії к Январському востанію 1863-1864 гг.*

В статье анализируется отношение Римско-католической и Православной церковей Киевской губернии к Январскому национально-освободительному восстанию 1863-1854 гг. Определено их роль в ретрансляции власти и обществу на местном уровне своей позиции относительно восстания. Охарактеризованы конкретные меры христианской церкви в разных ее проявлениях в указанных событиях.

Ключевые слова: Киевская губерния, XIX в., Ноябрьское восстание, Январское восстание, Римско-католическая церковь, Православная церковь

Iartsun Iuliia *The position of the clergy of the Roman Catholic and Orthodox churches of Kiev province on January Uprising in 1863-1864*

The article analyzes the attitude of the Roman Catholic and Orthodox churches in Kiev province to the January national liberation uprising of 1863-1864. It is defined their role in transmission of their position on the uprising to the reign and society at the local level. It is characterized specific activities of the Christian Church in its various manifestations in the aforementioned events. The analysis of the Roman Catholic and Orthodox clergy in the Kyiv province during the January uprising, gives reason to affirm about the close, conspiratorial cooperation between the Roman Catholic Church with supporters the idea of restoring the Commonwealth, and the active support of the Orthodox Church of government policy on discrediting and weakening the Latin clergy in the province; the Roman Catholic Church in that region favored to preserve the traditions of Catholicism and the Polish influence, while the Orthodox Church has become a tool of russification; the reaction of the Roman Catholic and Orthodox clergy to the uprising was ambiguous, this is due to objective reasons: catholic clergy, on the one hand, afraid of losing their status and material support, and the other – to be convicted countrymen, orthodox clergy, received the chance to release the pressure, often had in its ranks people from the catholic gentry.

Keywords: Kiev province, XIXth century, November Uprising, January Uprising, Roman Catholic Church, Orthodox Church

Рецензенти:

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 17.01.2017 р.